

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12
DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/129>

КРИЗА КЛАСИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ ПРАВА: ВІД ДОГМАТИЧНОЇ ДОЦІЛЬНОСТІ ДО ДОЦІЛЬНОЇ СИНЕРГЕТИКИ

THE CRISIS OF CLASSICAL METHODOLOGY OF THE COGNITION OF LAW: FROM DOGMATIC EXPEDIENCY TO EXPEDIENT SYNERGETICS

Гураленко Н.А., д.ю.н.,
доцент кафедри людських прав

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті здійснюється аналіз антиномічності класичної та некласичної методологій пізнання права, обґрунтовується антропологічна релевантність правовізнання. Акцентується увага на тому, що аксіоматичними джерелами гносеологічного механізму породження права, прогресу правового мислення не можуть бути концепти формального, нормативного, загального, абстрактного, статичного, окрім них, неодмінними атрибутами у цих процесах виступатимуть казуальне, нелінійне, динамічне й екзистенціальне.

Зауважено, що епістемологічна ситуація, яка спостерігається в сучасній юридичній науці, – це неспроможність позитивного, лінійного, поверхового правосприйняття та відповідного мислення сутнісно ідентифікувати та природно дефініціювати потреби вітчизняної моделі кризового розвитку права. Завдяки вияву такої закономірності у соціогуманітарному правовому знанні актуалізується роль некласичної методологічної площини вимірювання права з її базовими принципами нелінійності, комунікативності, контекстуальності, альтернативності, стає очевидним синергетичний ефект правового регулювання.

На етапах еволюції правового пізнання – від класичного до некласичного – зазнають трансформацій основні елементи їх структури: методи, принципи, типи істин та ін. Якщо атрибутивні ознаки класичної пізнавальної стратегії – логоцентризм, фундаменталізм, догматизм, механічно-детерміністське пояснення соціальних явищ, досягнення основної мети – отримання достовірного знання, абсолютної істини, то визначальними характеристиками некласичної гносеологічної установки стають релятивізм, динамічність, нелінійність, визнання багатовимірного образу правової реальності, непереборної множини її описів, актуалізація щодо істинного знання. В основі некласичної методології пізнання вбачається вияв не стільки онтологічного смислу (що пізнається), скільки епістемологічного (як пізнається) й антропологічного (ким пізнається). Намагання подолати абстракції суб'єкт-об'єктного правовідношення свідчить про складність зайняття позиції стороннього спостерігача у процесі пізнання права, виявляючи себе завжди в ролі учасника правових відносин, осмислюючи своє буття-у-праві «зсередини».

Ключові слова: класична і некласична методологія права, догматичний підхід, синергетичний підхід, спонтанність права, мінливість права.

The article deals with the antinomy of classical and non-classical methodologies of the cognition of law. The author investigates the anthropological relevance of legal cognition. Attention is drawn to the fact that the axiomatic sources of the epistemological mechanism of the creation of law, the progress of legal thinking include not only concepts of the formal, normative, general, abstract, static, in addition to them, indispensable attributes of these processes cover the casual, nonlinear, dynamic and existential.

It is noted that the epistemological situation of the modern legal science is the inability of the positive, linear, superficial cognition of law and appropriate thinking to essentially identify and naturally define the needs of the domestic model of the crisis development of law. As a result of the manifestation of such a pattern in socio-humanitarian legal knowledge, the role of the non-classical methodological scope of measuring law with its basic principles of nonlinearity, communication, contextuality, alternativity becomes evident; the synergistic effect of legal regulation becomes apparent.

At the stages of the evolution of legal knowledge – from classical to non-classical – the basic elements of their structure are undergoing transformations: methods, principles, types of truths, etc. If the attributive features of the classical cognitive strategy are logocentrism, fundamentalism, dogmatism, mechanical and deterministic explanation of social phenomena, the achievement of the basic goal is to acquire reliable knowledge, absolute truth, and then the decisive characteristics of non-classical epistemological unit are relativity, dynamism, nonlinearity, recognition of the multidimensional image of legal reality, the overwhelming set of its descriptions, actualization of the relatively true knowledge.

The basis of the non-classical methodology of cognition is the manifestation of epistemological (how “to cognize”) and anthropological (by whom) meaning rather than ontological (what) one.

The efforts to overcome the abstractions of the subject-object legal relationship testifies to the difficulty of taking the position of a third-party observer in the process of the cognition of law, revealing himself / herself as a party of legal relations, comprehending his / her being-in-law “from the inside”.

Key words: classical and non-classical methodology of law, synergistic approach, dogmatic approach, nonlinearity of law, spontaneity of law.

В умовах нестабільності розвитку суспільних процесів часто не спрацьовують або виявляються малоефективними класичні, здавалося б, апробовані багаторічною практикою механізми соціального управління й контролю. Водночас цілеспрямоване соціальне регулювання, не засноване на розумінні специфіки закономірностей сучасного життя, нерідко лише посилює накопичені проблеми. Типову епістемологічну ситуацію сьогодні можна спостерігати в юридичній науці, коли творення нової правової реальності визначає звільнення від тривалочасових, патологічно діючих у правовому полі міфів позитивного, лінійного, поверхового правосприйняття та відповідного мислення. Ці міфи – у девіантному право-

розумінні об'єктивного світу, функціонально не спроможному сутнісно ідентифікувати та природно дефініціювати потреби вітчизняної моделі кризового розвитку права.

Критикуючи раціонально-догматичне підґрунтя опрацювання проблем права, що у своїй світоглядній площині підпорядковане догматичним схемам, побудоване на спрощених ідеях класичної механіки й не спроможне на позитивному тлі домінуючого мислення фундаментально прояснити той тип правозаконодавчого руху, який складається, сучасна наукова парадигма орієнтується на некласичну методологічну площину вимірювання права – нелінійну, непозитивну й об'ємну, котра дозволяє охарактеризувати правову реальність як явище динамічне, непро-

сте та різноманітне. Як адекватні засоби правопізнання, крім прийомів традиційного мислення (формування понять, суджень, умовиводів, прийомів аргументації), тут актуалізуються нові когнітивні засоби, які за своїми інтенціями міждисциплінарні, комунікативні, конвенціональні та відкриті до діалогу. У такому реверсі доктринальних підходів юридичне мислення стає не метою «розумної калькуляції», а швидше здійсненням живої єдності правового буття та свідомості, прагненням до гармонізації хаосу й пізнання незвіданого.

Важливий внесок у дослідження питань, які безпосередньо стосуються атрибутивності у правопізнанні концептів синергетики, динаміки, мінливості, спонтанності, альтернативності, з метою теоретичного обґрунтування нелінійної зумовленості нормативних і казуальних основ сучасного права здійснили насамперед представники шкіл «вільного права» – Є. Ерліх, Ф. Жені, Г. Канторович, юриспруденції інтересів – Ф. Хекк, М. Рюммелін, П. Ертман, прагматичного інструменталізму – О. Холмс, Б. Кардозо, правового реалізму – К. Ллевелін, Дж. Френк, К. Олівекрона, правового процесу – Л. Фуллер, Г. Харт, екзистенціально-феноменологічної герменевтики – Г.-Г. Гадамер, П. Рікер, А. Кауфманн, неокантіанського спрямування – Р. Штаммлер, Г. Радбрух, К. Касіо.

Мета дослідження – здійснити аналіз діалектики співіснування класичної та некласичної методології пізнання права, обґрунтувати антропологічну релевантність право-пізнання.

Соціальний світ ще відносно недавно був світом повільних швидкостей, стійких регулятивних форм і механізмів у вигляді історично сформованих традицій, звичаїв, державно-правових інститутів, вирізнявся незначними відхиленнями від звичних процесів. Сьогодні ситуація змінилася. Сучасний світ – надскладна система, в якій стрімко розвиваються процеси глобалізації та диференціації, конкуренції та кооперації, обміну матеріальними благами, інформацією, фінансами, людськими ресурсами і т.д.

Якщо у стабільному світі атрибутивних ознак раціональності вистачало, оскільки, виявивши типові ситуації, можна було розробити для них стандартні рішення, то в інформаційному суспільстві, темпоральному, плюралістичному, спонтанному, нестабільному, інтегративному, що набуває дедалі більше й більше глобальних проблем, виникає потреба в дещо іншому мисленні.

Характеризуючи такий стан і критикуючи виключність правопізнання засобами логоцентризму, серед сучасних правників дедалі більше утверджується ідея, що ставить під сумнів твердження, ніби догматизм – єдиний спосіб організації юридичного мислення, здатного істинно описувати й пояснювати зовнішню правову реальність. Як методологічне й нормативне вираження пізнання, як форма закріплення та розвитку його досягнень, догматизм має свої межі, чим і визначається обмеженість ефективності нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Як концентрований вираз нормативності пізнання, він панівний і ефективний саме на етапах еволюційного, континуального розвитку знання. Коли ж певний тип проблем вичерпується і в умовах ускладнених процесів суспільного розвитку, наявності духовних, економічних, політичних чинників впливу нові проблеми прийнятими методами не розв'язуються, стає очевидним, що право не можна вважати конструкцією міцно з'єднаних одна з одною норм-догм, які дозволяють знайти чітку й точну відповідь на будь-яке питання. Весь досвід раціонального пізнання, усі накопичені людством «прописні істини» матимуть тільки службовий характер. Надмірне захоплення догматикою, логікою, раціональністю неодмінно призведуть до *схематизації та спрощення мінливого «потoku життя»*, а не до осягнення його глибинних основ.

Остеронь залишається важливою складовою частиною контекстуальної проблеми, що в ідейно-світоглядній площині

характеризує більш глибинні, більш активні, динамічні, нелінійні, синергетично опосередковані грані динамічного становлення дійсності, які за таких умов принципово не можуть бути істинно визначені у статичній догмі права. Акцентуючи на синергетичному характері розвитку сучасної дійсності, Н. Матузов зазначає: «Останнім часом законодавство суттєво оновилося, кількісно збільшилося, зорієнтувалося на ринкові відносини, однак, незважаючи на це, все одно не встигає за швидкоплинними суспільними процесами, залишається вкрай недосконалим, містить чимало прогалин. Вирізняючись перехідним характером, воно має такі недоліки, як хаотичність, спонтанність, сумбурність. У зв'язку із цим величезну і мінливу кількість юридичних норм доводиться постійно коригувати, приводити у відповідність до нових реалій» [6, с. 225].

Постійна зміна реальної ситуації в суспільстві не вкладається в сухий формальний механізм дедуктивного мислення з більшого засновку, який складає статичну правову норму, через конкретний «живий» випадок, до висновку, який із причини їхнього поєднання перетворюється в юридичну фікцію. Правопорядок не зупиняється у своєму розвитку і будь-яка, навіть ідеальна догма вже в наступний момент після її прийняття, за нових нормативних умов може не відповідати запитам правозастосовчої, доктринальної, інтерпретаційної практик. Полісемантичність права, мінливість і нескінченне різноманіття соціальної реальності та, власне, сама безперервна діяльність по оновленню правових текстів (скасування старих і введення нових, різні варіанти тлумачення) зумовлюють неможливість заздалегідь прорахувати всі наслідки, які випливають із введення в дію кожної нової норми права [1, с. 49].

Динамічний фактор реальності, компоненти якого реагують на зовнішні соціальні виклики завжди по-новому, зумовлюватиме внутрішні зсуви акцентів у праві. Цей безперервний і нескінченний рух внутрішніх змін (що коливаються між крайніми точками – коли дещо стає законним і коли дещо перестає таким бути) допомагає уникнути небезпеки редукування (спрощення) одного іншим [2, с. 349]. Розмаїття та складність правових ситуацій створюватиме передумови появи (виникнення) численних начал, переважна більшість яких матиме *не алгоритмічний, а нелінійний характер*. З огляду на вищевикладене синергетичний ефект правового регулювання, якого супроводжують невизначеність, ймовірність, відсутність зумовленості та неминучості, є очевидним.

Залучення концептуального арсеналу синергетичного підходу, який формує основи некласичної методології сучасної правової науки, істотно змінює наші уявлення про об'єкт правового регулювання, орієнтує на пізнання суспільства як складного організму, дозволяє поглянути на нього як на нерівноважну відкриту систему, взятую в єдності її організаційного та хаотичного компонентів, що розвивається через фази стійкості та нестійкості, спаду і підйому, здатну до альтернативних шляхів еволюції. Реальний процес правового регулювання постає складним процесом взаємодії між людьми, що опосередкований більшою чи меншою мірою правовими нормами. Цей процес починається за рамками вузького розуміння права і проявляється як система взаємодій між суб'єктами правотворчого задуму і правотворчої практики. Намагатися технічно сконструювати систему правового регулювання – значить не розуміти її складної природи і навмисно спрощувати ґносеологічні та методологічні завдання правової науки, адже цілий ряд проблем (зокрема механізми формування і функціонування права) неможливо пояснити, не виходячи за рамки «строого правового» [8, с. 151].

У класичній інтерпретації право як узагальнена абстрактна форма намагається охопити своїм регулюванням усі суспільні відносини, але в цій узагальненості й полягає його недолік: спрощення – це завжди страх

перед складністю та різноманітням буття. Підкреслюючи рольове значення ситуаційного підходу в пізнанні правової дійсності, у критичній філософії Віндельбанда й Ріккерта резонно зауважується, що правові явища не характеризуються тими скрізь і всюди повторюваними подіями у просторі й часі, до яких належить, наприклад, факт руху, що досліджується в механіці [3; 7]. Правові явища – продукт нескінченної, різноманітної та неповторної людської діяльності. У зв'язку із цим кожен соціальний факт, яким би він не був однорідним та аналогічним щодо інших, завжди визначатиметься індивідуальними особливостями, специфічними відмінностями.

З позиції класичного розуму розвиток – поступальний і безальтернативний процес, натомість нестійкість – прикра неприємність, що має бути подолана. Класичний підхід ґрунтується на положенні, згідно з яким результат зовнішнього керуючого впливу має бути однозначним і лінійним, а передбачуваний наслідок – відповідати схемі: керуючий вплив → бажаний результат. Однак на практиці чимало зусиль виявляються марними, часом і шкодять, якщо протистоять тенденціям саморозвитку складно-організованих систем [5, с. 4], якою, зокрема, виступає суспільство. Класичний підхід лінійного, формального регулювання суспільних відносин проявляє регресивну слабкість при вирішенні завдань із урегулювання спонтанних, нетипових спірних ситуацій.

Повертаючи магічний кристал знання іншою гранню, некласична методологія вчить нас бачити світ інакше. Якщо атрибутивні ознаки класичної догматики – це емансипація думки й апеляція до розуму всупереч відчуттям, послідовність, понятійність і рефлексивність мислення, логічна строгість, переконливість і критичність, то визначальні характеристики синергетики будуть дещо іншими – нелінійність, альтернативність, внутрішня непослідовність та арелексивність. Саме з позиції останньої вельми цікавою висвітлюється проблема співвідношення закономірного і випадкового у правовому житті, розуміння якої розкриває складні діалектичні взаємозв'язки між необхідними, жорстко детермінованими правовими подіями і процесами, з одного боку, і нетиповими, мало-ймовірними, «несподіваними», нелінійними – з іншого. Правова система (як і правове життя суспільства загалом) є відкритою нестабільною системою, розвиток якої характеризується елементами порядку й хаосу, конкуренції й кооперації, поєднанням процесів організації й дезорганізації. З огляду на вищевикладене спроба застосування синергетичної методології у правовій сфері є не тільки закономірною, а й необхідною при дослідженні останньої [8, с. 147]. Використання синергетичних конструкцій активізує вивчення правниками проблем, які раніше перебували на периферії юридичних досліджень, зокрема таких як нестійкість, пороги, кризові, перехідні стани у правовому житті суспільства, циклічність правового розвитку. Синергетичний підхід орієнтує на пізнання багатоканального механізму детермінації відповідного порядку, пропонує враховувати не тільки власне правовий параметр, але й інші чинники, що діють поряд із ним як у суперечності, так і на корпоративних засадах. Як наслідок, картина правового впорядкування суспільного життя стає більш складною, але і більш реалістичною.

Соціальна цінність правового регулювання підвищується в силу того, що право перестає бути простим відображенням, а тим більше «кривим дзеркалом» відносин, формою їх закріплення. Загальнотеоретичний аналіз основних елементів і зв'язків, які забезпечують механізм правового регулювання цілісність, ефективність, збереження об'єктивно необхідних функцій при впливі на нього різноманітних чинників середовища, дає підстави характеризувати його як відкриту нелінійну систему. Крім того, такий підхід у правопізнанні постає фундаментальною теоретико-методологічною константою, яка не лише

виявляє межі догматичних можливостей, але й зумовлює адекватне усвідомлення того, що право – це не виключно об'єктивне явище, а передусім *специфічна експлікація мислення суб'єкта з динамікою його ціннісної позиції*.

Підкорення життя формальним правилам поведінки часто буває недосконалим, вимагає продуктивного доповнення внаслідок взаємодії. Для того, щоб правильно розцінювати конкретні випадки, необхідна здатність судження визначати масштаб «загального» в кожному конкретному випадку. Як слово набуває в кожному випадку свого застосування неповторний, індивідуальний відтінок і смисл, так і правова норма, як загальне, в кожній ситуації набуває індивідуальних рис. Однозначна характеристика пізнавальної діяльності як такої, що впливає із суто формальних міркувань, базується на наборі логіко-правових апріорних законів і закономірностей, за основу ставить, насамперед, «фактуру», форму, залишаючи поза увагою внутрішні смислові й ціннісно-невимірні пласти змісту такого мислення.

Але основа правового пізнання – не стільки процес дедуктивного мислення зі строго послідовним дискурсивним розміркуванням, скільки ціннісно-ідеальні основи буття як вихідні передумови осмислення людиною суспільства та собі подібних. Цінність постає основним детермінантом динаміки будь-якого пізнавального процесу. Оголошення якоїсь цінності істинною веде до того, що її загальність має визнаватися безсумнівною в кожній новій ситуації, тоді як нескінченно багатоманітний світ людини робить подібне неможливим. Ієрархія цінностей може бути зафіксована в кожній конкретній ситуації переживанням цієї ситуації. Вона ніяк не може бути редукована або виведена. Яка цінність «більш висока» – слід усвідомлювати кожен раз заново. Для цього існує «очевидність преференції» (віддання переваги), замінити яку не можна жодною логічною дедукцією. Тому кожна норма, створена для вимірювання того чи іншого діяння, що означає масштаб еквівалентності владання за таке діяння, вимагає конкретної співвіднесеності в межах загальної оцінки. Характеризуючи вищезгадану проблему, А. Кауфманн писав: «Право може стати дійсністю лише в живій взаємодії людей, їхніх праводносинах, оскільки право – це не що інше, як «правильна дія і правильне рішення в конкретній ситуації», а не те, що міститься в нормах, не схема для правильної дії» [4, с. 151].

При зведенні права виключно до сукупності норм воно стає чимось зовнішнім, аморфним для людини, нав'язаним їй зверху. Основний постулат такої об'єктоцентристської позиції розуміння людини: не людина стверджує себе у світі, вільно розвиває, реалізує моральні цінності, а формально закріплені умови диктують їй форму життя. Однак подібне вузьке трактування спотворює право, оскільки для людини цінні не норми як такі, а реальні можливості та блага, які вони забезпечують. Особиста зацікавленість суб'єкта в погодженні *абстрактного з конкретним* максимально активізує його пізнавальну активність і ніщо інше не може бути більш ефективним джерелом такої активності.

Таким чином, аналізуючи все вищесказане, можна констатувати, що предметно виокремлюючи дві моделі пізнавальної методології – класичної й некласичної, – в межах яких реалізується право, серед особливостей кожної можна виділити такі: якщо у першій вихідною позицією пізнання виступають логоцентризм, фундаменталізм, догматизм, механічно-детерміністське пояснення соціальних явищ, досягнення основної мети – отримання достовірного знання, абсолютної істини, то відповідно до другої моделі правник має справу не з дескриптивною (описовою) стороною дослідження правової дійсності, а із прескриптивним (приписувальним) ціннісним (аксіологічним) і діяльнісним підходом до неї. Визначальними характеристиками некласичної гносеологічної установки стають релятивізм, динамічність, нелінійність, визнання багатомірного образу правової реальності, непере-

борної множини її описів, актуалізація щодо істинного знання. В основі неklasичної методології пізнання вбачається вияв не стільки онтологічного смислу (що пізнається), скільки епістемологічного (як пізнається) й антропологічного (ким пізнається). Пізнавальна інтенсивність права трансформується суб'єктивністю реципієнта, зазнає впливу з боку його свідомості. Тож у процесі професійної правової діяльності реалізується не чисте право держави, а те, як розуміє його правник, тобто певною мірою вже зумовлене особистісними та професійними якостями юриста-фахівця.

У такому реверсі методологічних підходів актуалізується рольове значення неklasичної методології пізнання права, яка дозволяє аналізувати правові явища у синергетичній площині координат, де як початкові засади виступають мінливість, динамічність, нестабільність і відкритість. Відповідно й саме право постає вже не як істинне абстрактне знання, а як інструмент вибору рішення у проблемній, не завжди стандартній ситуації, зумовлений не тільки (і не стільки) результатами формально-логічного аналізу і процесуально встановленими фактами, а й цінностями професійного світогляду суб'єкта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов М. Теоретические альтернативы систематизации права (к логике нормативных систем). *Проблемы методологии и философии права*. Самара : Самарская гуманитарная академия, 2014. С. 47–56.
2. Варга Ч. Природа права и правовое мышление. *Российский ежегодник теории права*. 2008. № 1. Санкт-Петербург : ООО Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. С. 343–356.
3. Виндельбанд В. Дух и история. Москва : Юрист, 1995. 687 с.
4. Кауфманн А. Онтологическая структура права. *Российский ежегодник теории права*. 2008. № 1. Санкт-Петербург : ООО Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. С. 151–174.
5. Князева Е., Курдюмов С. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным. *Вопросы философии*. 1992. № 2. С. 3–20.
6. Матузов Н. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения. *Правоведение*. 2000. № 5. С. 225–244.
7. Риккерт Г. Границы естественно-научного образования понятий. Санкт-Петербург : Наука, 1997. 532 с.
8. Шундииков К. Синергетический подход в правовой науке: проблемы адаптации. *Правоведение*. 2008. № 1 (276). С. 145–156.